

ŽIAK S ASPERGEROVÝM SYNDRÓMOM (AS) A S VYSOKOFUNKČNÝM AUTIZMOM (HFA)

ŠPECIFIKÁ JEHO VZDELÁVANIA

Vzdelávanie žiaka s AS a HFA

Vzhľadom na podstatu charakteristík autistického spektra je pre nadané deti s AS a HFA *vzdelávanie sociálne* dôležité minimálne tak ako vzdelávanie kognitívne. V oblastiach, ktorým sa intenzívne venujú (matematika, informatika či veda), môžu samoštúdiom napredovať natoľko, že výrazne predbiehajú i intelektovo nadaných rovesníkov. *Porozumeniu druhým, emocionálne, sociálnym zručnostiam a ich zmyslu sa však potrebujú učiť* tak, ako sa väčšina detí potrebuje vzdelávať v školách bežným osnovám. Deti s AS ako aj HFA sa musia učiť najmä:

- porozumieť prejavom emócií seba i druhých
- predvídať správanie a emočný stav druhých
- predvídať zámery druhých
- riešiť bežné nepredvídateľné problémy
- porozumieť zmyslu mnohých sociálnych zvykov
- porozumieť tomu, že ich konanie ovplyvňuje to, ako ich vnímajú druhí
- porozumieť svojmu vlastnému správaniu a svojej odlišnosti
- zvládať stres a neistotu, a hľadať vtedy pomoc u druhých ľudí
- rozlišovať medzi „neviem“ a „nerozumiem zadaniu“

Čím bližšie má dieťa k HFA, tým viac sa musí učiť aj:

- vnímať pohľady druhých a učiť sa zmyslu očného kontaktu
- sústredení na vyučovaní
- rozlišovať fikciu od faktu
- ale napríklad aj rozlišovať medzi „neviem“ a „nevládzem sa sústrediť“

Tomuto všetkému sa môžu naučiť len ak sú integrovaní v komunite väčšinových rovesníkov, pričom podľa individuálnej dispozície dieťaťa, počtu detí v triede a ďalších okolností je potrebné zvážiť prítomnosť asistenta. Aby dieťa s HFA či AS mohlo na vyučovaní podávať výkony na svojej úrovni, je potrebné zabezpečiť, aby sa cítilo čo najistejšie. Treba zdôrazniť, že mnohé deti s AS, u ktorých však k diagnóze dochádza až neskôr – v puberte, či dokonca až v dospelosti, nemajú so školským vzdelávaním žiadne ťažkosti, respektíve sa môžu (ale nemusia) prejavovať len horšou úpravou (krasopis) a horšou známkom zo slovenčiny a telesnej výchovy (napríklad).

I. Potreba organizovaného prostredia

Faktory prostredia, ktoré vyvolávajú problémy v správaní:

1. Neorganizované prostredie a náhle zmeny počas vyučovania bez upozornenia na zmenu:

Pre dieťa s AS a HFA je vo všeobecnosti *jednoduchšie orientovať sa v organizovanom prostredí*. Prehľadné nemenné rozvrhy, tie isté učebne, rovnaké rozmiestnenie lavíc a ďalších predmetov v triede, tá istá školská lavica (na tom istom mieste), ten istý učiteľ pomáhajú týmto deťom venovať ich čas a energiu školským zadaniam.

Ako reaguje dieťa s AS a HFA na zmeny v prostredí ?

Nepredvídaná okolnosť môže spôsobiť týmto žiakom obrovské zneistenie, ktoré sa môže prejaviť ako dezorientácia, odmietnutie vykonať aktivitu, predĺžovanie rozhovoru o zrušenej alebo odloženej udalosti alebo inak problémové správanie. Žiak prostredníctvom reči a správania dáva najavo, že zmena je pre neho komplikovaná.

Niektoré deti s AS a HFA tolerujú zmenu za istých okolností, ale za inej situácie môžu celkom stratiť sebakontrolu. Zmeny celého rozvrhu sú veľmi stresujúce, ale napríklad nahradenie neoblúbeného predmetu informatikou bude s najväčšou pravdepodobnosťou prijaté pozitívne. Najznepokojujúcejšie sú pre dieťa situácie, kedy je oznámené, že nastane zmena, ale dlhšiu chvíľu trvá, pokiaľ sa dieťa dozvie presne, aká zmena to bude.

Niekedy dieťa s AS a HFA môže tolerovať zmenu, ak sa táto zrealizuje len v jednom z faktorov. Napríklad ak je malá zmena v rozvrhu. Ale ak sa okrem toho zmení i vyučujúci, to isté dieťa môže mať ťažkosti s udržaním sebakontroly pri správaní. Podobne negatívne dôsledky môže mať zrušenie obľúbenej hodiny dieťaťa, na ktorú sa tešilo (informatika) a jej nahradenie sociálnymi činnosťami, ktorým dieťa nerozumie (karneval, školská besiedka, školská oslava Mikuláša a pod.).

Odporúčaný prístup pedagógov:

- Všetky zmeny (v rozvrhu, učiteľov, a predovšetkým v prípade predmetov dieťaťom obľúbených) je potrebné dieťaťu s AS a HFA osobne a pokojne vopred vysvetliť a uistiť sa, že dieťa porozumelo a upokojilo sa.
- Je vhodné dieťa ubezpečiť a informovať, kedy sa situácia vráti k zvyčajnému stavu, prípadne, kedy si bude môcť urobiť to, čo plánovalo. Ak je to v možnostiach školy, u detí s AS a HFA, ktoré reagujú na isté zmeny prudšie, je vhodné zabezpečiť individuálny program. Tie isté deti môžu iné zmeny prijať bez akéhokoľvek rozrušenia, a to vtedy, ak sa nimi necítia ohrozené.

2. Narušenie „ich osobného priestoru“

Rozrušiť ich môže aj jednoduchý podnet a narušenie ich osobného priestoru (napr. priestor okolo ich lavice). Deti s AS a HFA vnímajú druhých ako narušiteľov svojho privátneho priestoru v „ich“ školskej lavici alebo ak sa nachádzajú uprostred niekoľkých súčasne prebiehajúcich sociálnych aktivít.

Ako reaguje dieťa s AS a HFA na narušenie svojho osobného priestoru ?

Na rozdiel od svojich rovesníkov deti s AS a HFA neprejavujú svoj stres prostredníctvom tónu hlasu, postoja tela atď. Výsledkom je to, že ich rozrušenie často eskaluje až do bodu krízy (vo forme kriku, či inej prudkej prekvapivej reakcie), pretože ostatní si neuvedomujú ich nepohodlie, čo je zosilnené ich vlastnou neschopnosťou

monitorovať a kontrolovať neprijemné situácie . Ich správanie býva navyše často zhoršované únavou.

3. Kolektívne aktivity

K dezorientácii detí s AS a HFA prispievajú aj skupinové aktivity (ako sú súťaže, kolektívne hry - hrové alebo športové a podobne, ktoré sa im často javia zmätočné a neprehľadné, nakoľko ich nemajú pod kontrolou.

Ako reaguje dieťa s AS a HFA na kolektívne aktivity(hry, súťaže a podobne) ?

Tieto deti väčšinou súťaže odmietajú, čo je potrebné rešpektovať. Prehru vnímajú ako neznesiteľné zlyhanie. Strach z prípadnej prehry je pre ne mnohonásobne bolestnejší ako neúčast' na súťaži spolu s ostatnými.

Odporúčaný prístup pedagógov:

- Nenúťme dieťa, aby sa zúčastnilo skupinovej aktivity, pokiaľ vidíme, že reaguje negatívne.
- Môžeme ho nechať, aby hru ostatných pozorovalo.
- Je možné skúsiť dieťa vyzvať, aby pomáhalo s hodnotením súťažiakov.
- Deti, ktoré (predovšetkým v mladšom školskom veku) vnímajú súťaže extrémne negatívne, môžu z tohto dôvodu súťaž až akoby kaziť – pobehovať v priestore, kde sa má súťažiť. V takom prípade je vhodnejšie, ak má dieťa alternatívnu pokojnú činnosť, najlepšie prácu s počítačom, či čítanie poučných príbehov (v rámci sociálneho vzdelávania).
- Aj medzi deťmi s AS a HFA sa však nájdu jedinci, ktorým niektoré súťaže neprekážajú, dokonca sa ich radi zúčastnia, a to v prípade, že sú v danej disciplíne dobrí (napríklad v behu).
- Niektorí z nich hrovú činnosť ostatných detí neskôr s úsmevom pozorujú, čo môže časom viesť k tomu, že sa k danej činnosti neskôr (o deň, o týždeň či mesiac) pridajú.

II. Stres a rozrušenie

Deti s AS a HFA sú veľmi emočne zraniteľné a ľahko vystresovateľné. Mnohé z nich môžu byť pod ustavičným stresom. Chcú sa hrať s iným dieťaťom, ale nevedia ako začať, často sú dokonca odmietané, napomínané pre „sociálne chyby“, či sú terčom posmechu.

Pokúšajú sa sledovať pokyny učiteľa, ale nerozumejú, čo bolo povedané (pre problémy s verbálnym porozumením – nie pre obsah povedaného), počujú detský smiech okolo nich, ale nerozumejú vtipu, prípadne prepadnú neistote, či sa nesmejú z nich - toto všetko a mnohé ďalšie predstavuje stresujúce situácie, ktoré dieťa s AS zažíva denne. Pozitívne rozrušenie spôsobuje často tú istú reakciu ako negatívny stres.

Odporúčaný prístup pedagógov:

- Niektorým deťom s AS a HFA je potrebné vopred oznámiť plánovanú obľúbenú činnosť veľmi pokojne. Takéto dieťa sa v očakávaní môže nadmieru rozrušiť, môže strácať kontrolu nad svojím správaním a nad sebou. Toto sa samozrejme netýka všetkých detí s AS a HFA.

III. Pozornosť (problémy dieťaťa a prístup učiteľa)

Prejavy u niektorých detí s AS a HFA zdieľajú niektoré spoločné črty s ADHD, a to hlavne v súvislosti s rozrušením a nepozornosťou. V iných prejavoch sú zase od ADHD celkom odlišné, a to predovšetkým v schopnosti celkom sa ponoriť do oblasti svojho záujmu na dlhú dobu.

Ako reaguje dieťa s AS a HFA?

Dieťa s AS a HFA môže vyzerat', že dáva pozor, ale náhle „odchádza“ do svojho sveta myšlienok a nevníma učiteľa. Nesleduje pokyny učiteľa, nepočuje rozhovory spolužiakov. Toto sa môže vyskytovať počas rozsiahlych časových intervalov počas dňa bez akejkoľvek predvídateľnosti. „Denné snenie“ je často tak silné, že učiteľ musí prísť k dieťaťu a osloviť ho, či musí použiť fyzický dotyk (starší žiak), aby sa žiak vrátil k práci.

Ak by v istých momentoch „neodišli do svojho sveta“, mohli by z preťaženia a únavy reagovať skratovo (napr. krikom).

Dokonca aj keď študent počúva učiteľa, nemusí reagovať na jeho inštrukcie. Žiak má napríklad splniť viackrokové zadanie, ale zamyslí sa a nevie, čo robiť ďalej. Miesto toho, aby hľadal spôsob ako ďalej pokračovať, alebo sa spýtal na pomoc, nebude sa snažiť nájsť z tej situácie cestu von. Žiak môže zostať bez pohybu na tom istom mieste, bezradne dokola rozmýšľať, šúchať sa po lavici, hľadiet' do prázdna alebo začať snívaj'. Len zriedkavo začne vyrušovať. Dieťa s AS a HFA môže nervózne začať rozprávať, že nevie, čo má robiť (pričom nekonkretizuje, kde skončilo. Táto dezorientácia môže byť často mylne interpretovaná ako nevedomosť. Toto správanie sa vyskytuje aj v situácii, keď je študent požiadaný vykonávať ním nepreferovanú činnosť počas dlhšej doby .

Žiak s AS a HFA často nerozlíši relevantný podnet od momentálne nepodstatného. Dieťa s AS a HFA môže študovať určitý obrázok alebo mapu, zatiaľ čo ostatní študenti v triede sa už posunuli na ďalšiu kapitolu. Alebo sa môže sústrediť na spôsob, akým sa hojdá náušnica rozprávajúceho pedagóga pri pohybe hlavou namiesto počúvania obsahu vyučovania. Vysoký stupeň frustrácie sa u žiakov s AS a HFA môže vyskytnúť, keď sa pokúšajú zapamätať si každý fakt spojený s preberanou témou, zahŕňajúc rozsiahly zoznam nepodstatných detailov. Sám od seba nevie odlíšiť, čo je potrebné sa naučiť a čo už nie.

Odporúčaný prístup pedagógov:

Deti s AS a HFA je vhodnejšie umiestniť v triede do prvých lavíc, aby dieťa bolo čo najmenej rozptyľované tým, čo robia ostatné deti, ako aj preto, aby učiteľ mal dieťa na očiach a hneď si všimol, keď sa dieťa zamyslí a jeho vnímanie reality (vedomie) uniká.

IV. Rečový prejav a porozumenie vo vzdelávaní

Mnohé deti a mládež s AS a HFA majú schopnosť dobrej jazykovej štruktúry, ako napríklad čistá výslovnosť a správna syntax, ale chudobné pragmatické komunikačné schopnosti. Výsledkom je, že pre sociálne interakcie a pre vzájomnú interakciu mnohí z nich využívajú len veľmi jednoduchú reč. Napr.:

- rozprávať so zveličujúcou intonáciou (niekedy až ako keby spevom) alebo monotónnym až „huhniacim“ spôsobom,
- dlho rozprávať na tú istú tému, ktorá len málo zaujíma ostatných,
- mať ťažkosti udržať konverzáciu, ak táto nie je zameraná výhradne na určitú úzko definovanú tému.

Tieto komunikačné problémy vôbec neprekvapujú, ak si uvedomíme, že efektívna komunikácia vyžaduje, že jedinci si musia vzájomne vymieňať témy, o ktorých sa zhovárajú, a chcú zároveň rozprávať ako aj počúvať druhého - čo je typickým problémom ľudí s AS a HFA. Na dôvažok, pedantný spôsob rozprávania typu „profesora“ niektorých detí a mládeže s AS a HFA môže ešte viac znižovať ich akceptovateľnosť a prijateľnosť zo strany rovesníkov.

Deficity v neverbálnej komunikácii a s tým spojené komunikačné problémy v sociálnom kontexte sú typické pre osoby s AS a HFA.

Toto sa týka problémov:

- proximity, teda stáť bližšie alebo ďalej od druhej osoby počas konverzácie, než je bežne akceptované,
- intenzívne zazeranie na druhú osobu dlhú dobu počas vzájomnej interakcie alebo žiaden očný kontakt,
- nenormálny postoj tela v sociálnych situáciách,
- bezvýrazná tvár, a teda neschopnosť signalizovať záujem, súhlas alebo nesúhlas s partnerom počas konverzácie,
- neschopnosť používať a rozumieť gestám a typickým výrazom tváre, ktoré sprevádzajú verbálne správy.

Deti s Asa HFA často zažívajú ťažkosti v porozumení reči týkajúcej sa popisov abstraktných

konceptov: porozumenie a správne používanie zložiek reči ako metafory, idiomy, paraboly a alegórie ako aj pochopenie zmyslu a zámeru rečnickej otázky. Príbeh s poučením typu "neplač nad rozliatym mliekom" môže byť zmätočný pre študenta s AS a HFA. Chápu to doslovne!

V. Vizualne podnety

Vizualne informácie spracovávajú mnohonásobne lepšie ako auditívne. Aj deti a mládež s AS a HFA zväčša potrebujú k lepšiemu porozumeniu (v rôznej miere) vizuálnu podporu.

Odporúčaný prístup pedagógov pri skúšaní dieťaťa s AS a HFA:

- Na preukázanie vedomostí z určitej oblasti (najmä ak ide o oblasť pre ne práve nezaujímavú) je možné a vhodnejšie používať také formy, kde je potrebné zo strany dieťaťa čo najmenej mechanickej činnosti:
 - zakrúžkovať správnu odpoveď,
 - vyškrtnúť, čo do skupiny nepatrí
 - spojiť správne dvojice
 - doplniť správne slovo do vety
- ***Je žiaduce sa uistiť, že dieťa zadaniu správne rozumelo.*** Napríklad zadaniu typu „vypíšte slová, kde sa vyskytuje spodobovanie,“ môže dieťa rozumieť tak, že predpona „vy“ znamená „dať preč“, a tak môže napísať všetky slová, kde sa spodobovanie nevyskytuje, a teda urobiť presný opak požadovaného. Vhodnejšie je teda v zadaní uviesť slovo „napíšte“, alebo ešte lepšie - žiadať zakrúžkovanie slov, kde je/ nie je/ spodobovanie.
- *Vo všeobecnosti zadania pre deti s AS a HFA musia byť čo najviac logické, stručné a jednoznačné.* Problematické môžu byť zadania pre dieťa vtedy, ak zadanie (slovnú

úlohu z matematiky) učiteľ iba nadiktuje. Ak učiteľ zistí, že je to pre konkrétne dieťa problémom, bolo by vhodné, aby zadania dostávalo jednotlivito napísané.

VI. Správanie žiaka s AS a HFA a prístup učiteľa k problémom

Pre deti s AS a HFA je sociálne vzdelávanie *absolútnou nevyhnutnosťou* na ich začlenenie sa do spoločnosti, ako aj pre ich vlastnú maximálnu možnú vnútornú vyrovnanosť. Musí prebiehať bez akýchkoľvek ironických poznámok, výčitiek a dlhých „prednášok“ (pri pochybeniach dieťaťa). Sociabilite je potrebné dieťa spočiatku učiť opäť stručne, logicky a jasne vo forme vysvetľovania následkov konkrétneho konania a ukazovania situácie z pohľadu vnímania iného človeka.

Ak dieťa robí mnoho „sociálnych chýb“, nie je vhodné vybrať si viac než dve či tri oblasti, aby dieťa nemalo pocit, že robí zle všetko. Mohlo by to celkom vzdať. Dieťaťu je vždy potrebné vysvetliť, ako sa má správať, keď chce niečo v sociálnych vzťahoch dosiahnuť.

Je potrebné pracovať a otvorene sa rozprávať i so spolužiakmi takéhoto dieťaťa. Spolužiakom dieťaťa je potrebné vysvetliť podstatu odlišného vnímania sveta, podstatu toho, že nevie, ako má vzťah či rozhovor s druhým človekom začať, ako v ňom pokračovať a ukončiť ho. Zároveň je potrebné spolužiakom naznačiť, ako môžu prispieť k učeniu sa dieťaťa s AS a HFA. Treba vysvetľovať príčiny jeho odlišného správania a spolužiakov vyzvať, aby sa prišli osobne spýtať, ak im niektorý prejav dieťaťa bude nezrozumiteľný, či ak im bude niektorý jeho prejav prekážať.

Nesmierne nápomocné je ukázať spolužiakom dieťaťa s AS a HFA aj jeho silné stránky. „Chyby“ citlivejšieho dieťaťa s AS a HFA je vhodné spočiatku komentovať vo všeobecnosti „keď niekto urobí toto, ostatní to vnímajú takto a reagujú takto“. V prípade konkrétneho poukázania na chybu, ktorú dieťa urobilo, hovoriť tónom láskavým, hlavne, ak si to dieťa vtedy náhle uvedomí a na dieťaťu je badať zľaknutie sa z toho, čo urobilo (porušilo sociálne pravidlá). Niekedy dieťa zo sebazáchovných dôvodov chybu odmieta (aj toho, kto na ňu upozorňuje). Ak však chybu pripustí, považuje sa náhle za „najhoršie na svete“, môže povedať, že je „nanič“. Týmto deťom je potrebné pomáhať vedieť uniesť svoje omyly a pomáhať im učiť sa vedieť uniesť toto poznanie pokojne a napriek tomu snahu nevzdávať.

Veľmi účinné je postupovať spôsobom, keď sa dieťaťu spýtame, ako by sa cítilo ono, ak by sa „tak“ zachovalo druhé dieťa. Nemenej dôležité je *precvičovanie si naučeného v praxi*: tieto deti totiž mnohokrát, aj keď sa už naučia ako treba postupovať, v strese či panike si na to nespomenú.

Je potrebné sledovať, ako dieťa rozumie sociálnym pravidlám, čo sa prejavuje na jeho správaní, pokiaľ nie je v strese. Zároveň, čím viac dieťa sociálnym pravidlám rozumie, tým môže byť pokojnejšie. Dieťaťu je vhodné ponúkať príbehy jednoduché, najlepšie ak majú nakoniec stručne uvedené jasné poučenie.

Deti s AS a HFA, ktoré sa učia logicky uchopiť sociálne pravidlá, získavajú postupne *extrémne silný zmysel pre spravodlivosť*. Neznášajú klamstvo, nakoľko väčšina z nich klamať nevie, a keď (skôr či neskôr) klamstvo pochopia a niektorí z nich ho občas skúšajú, je v ich podaní zväčša nesmierne priehľadné. Každopádne je pre tieto deti charakteristická šokujúca (často až spoločensky nevhodná) úprimnosť!

Deti s AS a HFA majú pri vyšších kognitívnych schopnostiach rozsiahlu kapacitu učiť sa abstraktným konceptom, ak sú im podávané konkrétnym spôsobom. Aby získavali sociálne porozumenie sveta, potrebujú sa kognitívne učiť ako myslieť sociálne a učiť sa týmto zručnosťami, ktoré nemajú možnosť získavať intuitívne. Tak napríklad učenie očnému kontaktu nebude komentované vetou „Pozri sa na mňa.“, ale dieťa budeme viesť k porozumeniu zmyslu toho, prečo je potrebné všimnúť si výraz tváre druhých. Napríklad aby

vedelo, či ho druhý ešte počúva. Aby vedelo rozpoznať, ako sa druhý cíti a čo je podľa toho asi vhodné povedať. Deti s AS a HFA je potrebné vysvetľovaniami motivovať, aby sa stávali detektívmi vo výrazoch tváre druhých ľudí.

VII. Výber školy a spôsobu vzdelávania

Autistická škola poskytuje deťom s AS a HFA optimálne vonkajšie podmienky pre ich pokoj či optimálny vzdelávací prístup špeciálnych pedagógov pre oblasť autizmu. Žiaľ, zo svojejpodstaty im neumožňuje zvykať si na prejavy rovesníkov väčšinovej populácie. Čo potrebujú deti s AS predovšetkým, je pomoc pri porozumení sociálnych vzťahov a pravidiel väčšinovej populácie. Aby sa v spoločnosti dokázali raz v rámci svojich možností orientovať, potrebujú v nej predovšetkým byť. S pomocou asistenta či tlmočníka, citlivého a individuálneho prístupu učiteľa, s pomocou sprostredkovaných rozhovorov so spolužiakmi, ale predovšetkým musia *byť medzi nami*.

Aby bola *integrácia zmysluplná*, je často (v prípade detí s AS a HFA nie vždy) nevyhnutné, aby bola sprevádzaná činnosťou asistenta (ktorý dieťaťu rozumie) a vypracovaním individuálneho výchovno-vzdelávacieho programu. Mnohé deti s AS individuálny program nepotrebujú (mnohé z tých, u ktorých sa AS a HFA diagnostikuje v dospelosti), ak učiteľ/ka vo svojom prístupe zohľadňuje špecifiká týchto detí.

Integrácia je jediný možný spôsob, ako deti s AS a HFA postupne navykať na prejavy charakteristické pre väčšinovú komunitu rovesníkov a orientovať sa v nich .

Ak je však dieťa z pobytu v kolektíve rovesníkov neprímerane predráždené, je lepšie zvoliť redukciu pobytu v kolektíve. Samozrejme, toto „dočasné obmedzenie“ neúnosných sociálnych podnetov nie je postačujúce – s dieťaťom je potrebné veľa rozprávať (stručne, ale častejšie), a akonáhle to bude možné, pokúšať sa opäť toto dieťa postupne integrovať.

Deti s AS a HFA potrebujú trpezlivý, citlivý ale pevný, často individuálny prístup učiteľa. Podobne je to i u časti detí s AS a HFA, u ktorých je asistent väčšinou potrebný v menšom rozsahu a obvykle na kratšiu dobu. Ak je cieľom pomôcť autistom integrovať sa do spoločnosti, potom je nevyhnutné sústrediť sa popri umožňovaní rozvoja kognitívnych schopností predovšetkým na učenie sa a rozvoj sociálnych/adaptívnych zručností.

Integrácia týchto detí je však jediným spôsobom, ako tieto deti privyknuť žiť v našej spoločnosti, redukovať ich stres zo spoločnosti a naučiť ich nám čo najviac rozumieť. Takisto je to jediná možnosť, ako naučiť nás pochopiť tieto špeciálne deti. A to je zároveň jediná cesta ako rozpoznať bohatstvo, ktoré v sebe skrývajú.